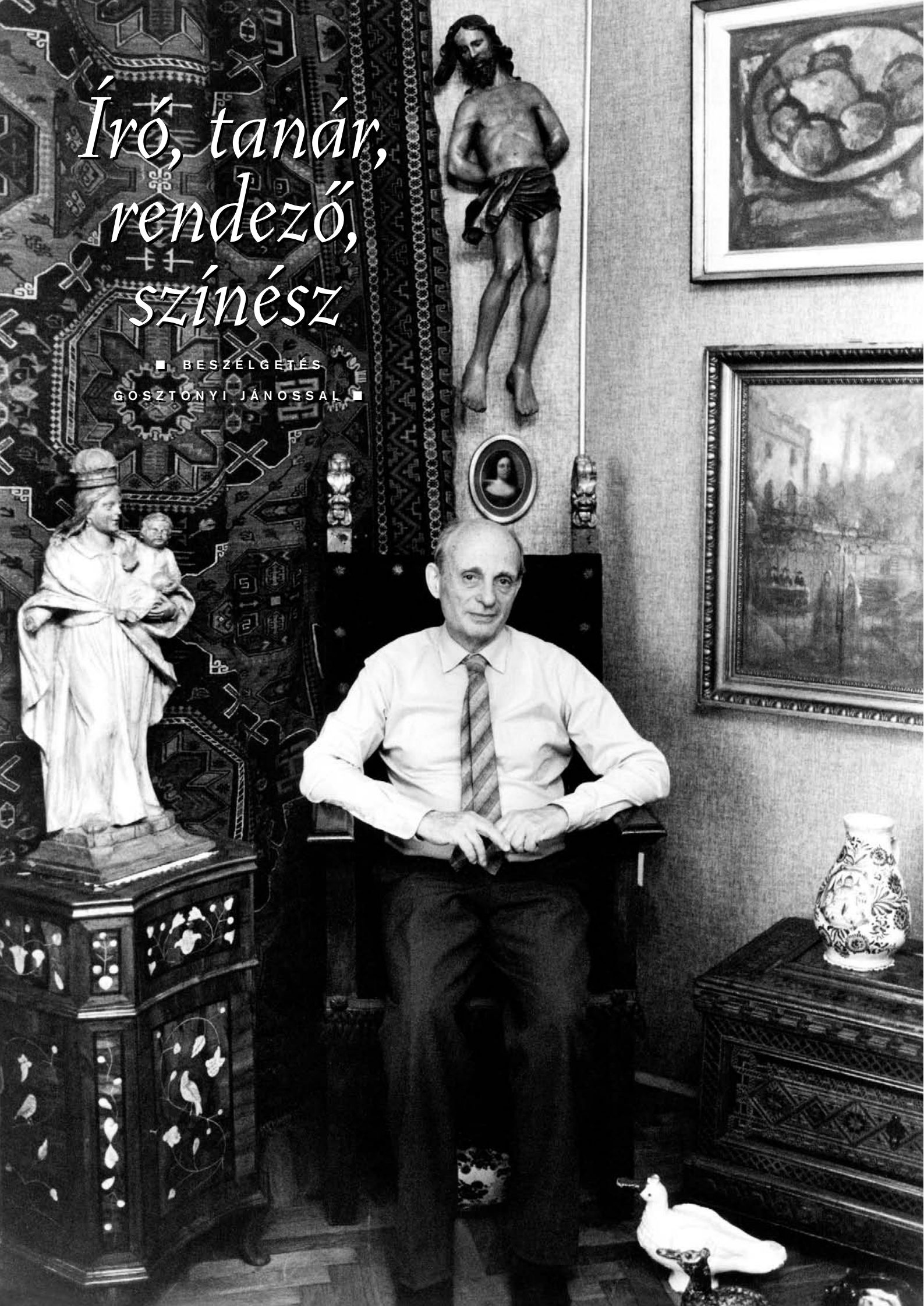

Író, tanár, rendező, színész

■ BESZÉLGETÉS
GOSZTONYI JÁNOSSEL ■

B elvárosi bérház. A gang akár egy virágoskert, a lakás pedig valóságos múzeum. Gyönyörű antik bútorok, képek, szobrok, népi kerámiák mindenütt. Keressük a fotózásra legalkalmasabb helyet, ahol fény van. Gosztonyi János bevezet egy szobába, amelyet csaknem teljesen elfoglal egy hatalmas, baldachinos ágy, végül is ide telepszünk.

– Tudjátok, kié volt ez? Pécsi Sándoré. Élete végéig ebben aludt, ebben tanulta a szerepeit. Ebben is halt meg. A bizományitól vettük, s csak utólag derült ki, milyen relikviához jutottunk hozzá.

– A sok-sok érték láttán kikívánczik a kérdés: hogyan gyűlt össze ez a hatalmas anyag? Honnan ered a gyűjtőszendélyetek, hiszen – gondolom – feleséged, Thirring Viola ebben is társad.

– Ha életünkből valami hiányzik, a fölös energiánkat ebben éljük ki. Mindketten szomjúhozzuk a sikert, ami viszont nem mindig adatik meg. A gyűjtés tehát pótcselekvés. Másfelől olyan, mint a szenvedélybetegség: megszerzel egy tárgyat, s máris a következőt akarod.

Viola nagyapja, az érsekújvári múzeum alapítója, nagy gyűjtő volt, feleségem tehát génjeiben hordozza ezt a szenvedélyt. Én pedig gyerekkoromtól mindig gyűjtögettem valamit. Apróságokat, hiszen szegények voltunk. Apám egy szanatórium gondnoka- és könyvelőjeként béréhez kosztot és egy kicsi szolgálati lakást kapott. A szanatórium 1949-ben az ÁVH-é lett, nekünk másik lakást ajánlottak fel. Nem ezt, ahol lakom, ez ugyanis gazdag és gőgös rokonaink tulajdona volt, akik elhagyták az országot, s felfogadták apámat megőrzőnek. Ő az utolsó villanyégőig feltárolta a procc berendezés darbjait, hogy ha kell, el tudjon velük számolni. Amikor meghalt, rám maradt az őrzés, én meg lassacskán mindent eladtam, és pénzben elégittem ki a külföldi unokákat. Ekkor kezdtem a magam ízlése szerint berendezni a lakást.

– Feltételezem, hogy – vérbeli gyűjtőhöz illően – a lakás minden tárgyáról van történeted, de térjünk rá beszélgetésünk apropójára: hetvenöt éves vagy, és több mint fél évszázadot töltöttél a pályán. 1949-ben, az első háború utáni évfolyamban színészként végeztél. Főiskolai tanulmányaidat azonban megelőzte életed egy szörnyű időszaka.

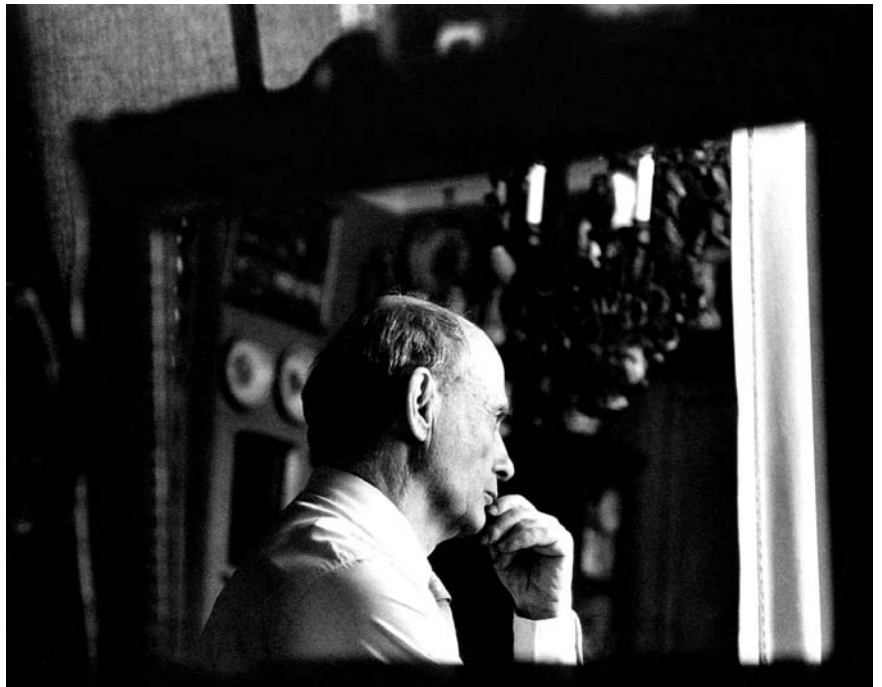
– Tízennyolc évesen még belekerültem a háború viharába. Munkaszolgálatosként megjártam a Dachau közeli kis lágerek egyik legsötétebbikét. Rettenetesen kemény hat hónapot töltöttem el ott, a háború utolsó fél évét. Életre szóló a hatása. Nem sokat beszélek erről, úgy érzem, a kapott sebek begyógyultak. Ha kinéztek ezen az ablakon, az utca túloldalán láthatjátok azt a szép bérházat, amely most üresen

áll, s amelyet ugyanaz a német cég vásárolt meg, amelynek én Dachauban dolgoztam. Ilyen furcsa dolgokat produkál az élet.

– Nem emlékszem, hogy lágerélményeidet feldolgoztad volna darabjaiddal, pedig műveid leg többjében felfedezhető a személyes vonás.

– Próbáltam én erről írni, de nem nagyon sikerült. Meg kell mondjam, hogy egy-két nagy író – mint Szolzsenyicin – kivételével mások sem nagyon tudják visszaadni a táborok borzalmait. A művészet általában tehetetlen e témával kapcsolatban. Látjuk ezt a filmeknél is. A rendezők felsorakoztatják a csontsovány, elgyötört embereket, de nem képesek visszaadni a lényegét: a szereplők nem úgy néznek, ahogy mi néztünk. S ha a tekintet más – szoktam növendékeimnek is ezzel példálózni –, akkor az egész hiteltelen.

Azokat a viszonylatokat nem tudják megteremteni, amelyek a rabok között alakultak ki – persze ezek nem is nagyon publikusak –; azt hiszik, hogy a dráma a rabok és a rabtartók, a németek és a foglyok között robban – persze ott is –, de az igazi, a hallatlanul éles konfliktus a fogvatartottak különböző csoportjai (például az eltérő nemzetiségűek) között kulminált. Azoknak sikerül valamit megéreztetni a lényegből, akik nem ragaszkodnak a táborvilág rekonstrukciójához, hanem valamilyen módon absztrahálnak, s amit megmutatnak, az láger is, meg nem is.

– Miután túlélted azt a hat hónapot, s hazaérteztél, miért éppen a színművészetire jelentkezél?

– Azok közé tartozom, akik kicsi koruk óta színészek akarnak lenni. A szüleim az elképzelésemet természetesen nem pártolták, de amikor megtudták, hogy fiuk milyen szörnyűségek ment keresztül, hagyták: életemmel azt tegyék, amit jónak látok. Én ezt tettem.

Az első őszőn sokadmagammal beiratkoztam a főiskolára. Ha jól emlékszem, harminchat tagú volt az osztályunk. Mindenféle furcsa ember jött össze, s nemcsak nálunk, színészeknél, hanem a többi tagozaton is, a rendezőin, a táncoson. S találkoztunk egy erősen fertőzött társasággal a Kiss Ferenc-féle főiskoláról, a felsősökkel, közülük néhányan igen sötét politikai ügyekben vettek részt. Nagyon érdekes volt, ahogy ezek a Sztanyiszlavszkij-módszerrel és a baloldalisággal ismerkedtek.

– Te baloldalinak tartottad magadat?

– A lágerből csak úgy lehet hazakerülni, hogy az ember meg van róla győződve: annak, amin átmentünk, soha többé nem szabad bekövetkeznie. Ennek egyik biztosítékát a baloldali mozgalmakban láttuk. Emlékszem egy jellemző esetre: a Kórúton emberek vonultak piros zászlók alatt, és skandálták, hogy osz-tály-harc, osz-tály-harc. Beálltam közéjük, holott fogalmam sem volt arról, hogy mi az osz-tályharc. Csak hittem, hogy itt más világnak kell jönnie, s úgy tekintettem, ez a felvonulás is ennek megnyilvánulása. Ki tudta, hogy az osz-tályharc rövid idő múlva ellenünk fordul? Elég hamar kiábrándultam. Nem egyik pillanatról a másikra, de az ideológiát ért kemény csapások, repedések és logikátlan-ságok elgondolkodtattak. Olyan nehéz volt elhinni, hogy Tito láncos kutya. Pláne egy olyan származású és olyan poklot megjárt embernek, mint én, aki a jugoszlávokra mint a németek ellen harcoló antifasisztákra nézett.

És sok minden mást is nehéz volt elviselni. A közös énekléseket, az erőltetett szemináriumokat, a Szabad Nép-ötperceket s a művészet elviselhetetlen mértékű átpolitizáltságát. Ez utóbbi nem tűnt el, hol jobban, hol kevésbé előjön, mostanában talán megint jobban. A főiskolán különben az úgynevezett ötvenes évek már '47–'48-ban elkezdődött. A diákbizottság zömmel kommunistákból állt (Bacsó, Kovács András, Jancsó, Fehér Imre s mások), s 1948-ban már voltak kizárások, perek.

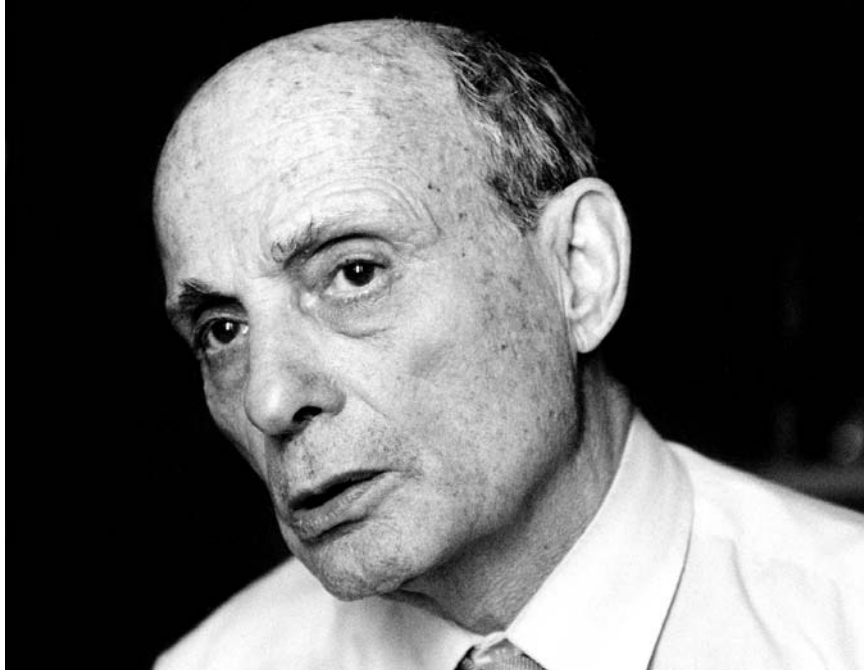
– *A főiskola után rögtön a Nemzeti Színházba szerződöttél.*

– Ösztöndíjasként. Amíg növendék voltam, a nagy hatalmú és rendkívül szeszélyes Major Tamás rettentően kedvelt. Emlekszem: Simon Zsuzsa rendezte *A kertész kutyáját*, ebben a vizsgaprodukcióban Kálmán Gyuri és Békés Rita játszotta a főszerepeket, én egy epizódfigurát alakítottam. A kiértékelésen Major mindenkit agyonvágott, csak engem dicsért. Persze nem volt igaz, ezt akkor is éreztem. Rövid ideig a Nemzetiben is a kedvencek közé tartoztam, többek között azért, mert mesterem és ideálom, Gellért Endre vitt oda. Aztán egyszerre nagyon rossz dolgom lett. Legjobb barátom, Kálmán Gyuri szerint azért, mert '50-ben vagy '51-ben azt mondtam Herti néninél, a büfében, hogy Matisse nagy festő. Major szájában megakadt a parizeres zsemle: hogyan lehetek olyan tapintatlan, hogy az általa is nagyra tartott, de akkor dekadensnek kikiáltott festőt nyilvánosan dicsérem, holott ezt még ő sem merte megtenni. Ettől kezdve átnézett rajtam. Gellért Endre sem hitt bennem mint színészben, igaz, Kálmán Gyuriban sem hitt. Ezt ő soha nem bocsátotta meg neki. Ezért is állt aztán Marton Endre mellé. Én elnézőbb voltam, persze csak később.

– *Ekkor már bemutatták első drámáját.*

– 1953-ban vagy '54-ben beültem Gyárfás Miklós *Hatszáz új lakásának* olvasópróbájára. Ebben sem kaptam szerepet, de kíváncsi voltam, milyen a darab, milyen a próba. Hallgattam Major szövegét, amelyből az derült ki, hogy ennek a műnek milyen shakespeare-i mélységei vannak. Iszonyatosan groteszk volt a helyzet, nem lehetett tudni, hogy ezt valóban hiszi, vagy csak viccel. A próba után azt mondtam magamnak, hogy dögöljek meg, ha nem írok ilyen vagy ennél jobb darabot. Hazamentem, és megírtam a *Columbust*.

'56 tavaszán mutatták be Pécsen, ahol nagyon jó munkakapcsolatom alakult ki a Lendvai Ferenc–Katona Ferenc párossal. Három darabomat játszották, a *Columbus* után *Az ötödik parancsolat* és az *Európa elvblását*. Ezek ma már alig vállalhatóak. Bár az utóbbi zeneileg és táncban jó volt, mert a csúcsmódban lévő Eck Imre csinálta a koreográfiát. Akkor, az adott körül-

A portrékat Schiller Kata készítette

mények között ilyen darabok születhettek, én magam is ott tartottam, bár egyik drámapályázatot nyertem a másik után. Ha engedtek elindulni.

– *Hogyhogy?*

– Nem hívtak meg. Persze nem csak én jártam így, aki nem a támogatottak, hanem a túrték közé került, s – főleg a rádióban – néhányszor a tiltott kategóriába is.

– *Mindezek ellenére a Nemzeti Színház játszotta második drámáját.*

– Gellért engem azzal támogatott, hogy ő rendezte a *Rembrandtot*. Ez volt az utolsó munkája a Nemzetiben. Amikor a *Rembrandt* végén halásápadtan meghajoltam a Nemzeti függőnye előtt, azt láttam, hogy a földszint első soraiban karba font kézzel, rezzenéstelen arccal ültek, és néztek maguk elé az elvtársak, a karzat meg tombolt. Nem a művészetről szólt ez a bemutató, a darabból süttött, hogy a művészetnek szabadnak kell lennie, nem megengedhető, hogy központilag irányítsák, s egyetlen embernek is lehet igaz, amit közösséggel – értsd: párttal – szemben. Óriási botrány lett az előadásból, amit soha nem fordítottam a javamra, nem beszéltem el, hogy különböző dühös emberek a különböző riportokon hogyan és mit ordítottak velem. Az előadás elment vagy harmincszor, s mindvégig kettős fogadtatása volt: tüntetésszerű siker és elhallgattatás. Első Pesten bemutatott drámámnak komoly következményei lettek. Persze nem olyanok, mint *Tiszta szívvel* című darabomnak 1961-ben.

– *Ez már a Tháliában történt, de előtte 1960-ban a Déryné Színházhoz kerültél.*

– Gellért 1958-ban bekövetkezett öngyilkossága után azokat, akik a hívei voltak, s ezt nyíltan vállalták is, mint én, különböző indokokkal lemorzsolgatták. Engem – „erősítésül” – áttettek a Déryné Színházba dramaturgnak. Nem bántam, mert a Nemzetiben már kibíratatlannak éreztem a helyzetemet. Rengeteg darabot játszott akkoriban a színház, én meg csak álltam a próbatábla előtt, s lestem, miben vagyok benne. Vagy csak a szereplista alján egy semmi kis epizódra írtak ki, vagy egyáltalán nem kaptam feladatot.

– *Tehát kitétek a Nemzetiből. Hogyan alakult kapcsolatod az ott maradtakkal? Például a már többször említett baráttal, Kálmán Györggyel?*

– Áthelyezésem másnapján szokás szerint be akartam menni Gyurihoz, de a portás azzal fogadott: Gosztonyi elvtárs, maga nem tag, nem mehet be. Találkozásaink ritkultak, barátságunk is lanyhult, de soha nem ért véget. Bonyolult kapcsolat volt, nem mindig felhőtlen, egyszer felnégyeltette volna magát értem, máskor – talán akaratlanul – nehéz helyzetbe hozott. Végző emlékem róla a Radnóti Színházból való, az *Úri divatban* játszotta a gróft remekül, s állandóan arra panaszkodott, hogy nincs levegője, rosszul van. Nem hittem el, hogy beteg. Ez volt az utolsó szerepe.

– *Két évig voltál dramaturg.*

– Dramaturg? Olyan darabokhoz osztottak be, mint a *Nóra* meg az *Ahogy tetszik*. Milyen dramaturgiai munka van ezekkel? Malmoztam. Ugyanakkor sok kedves és sérült embert ismertem meg, akik egzisztenciálisan, s ami még rosszabb, művészileg is a pályá periferiáján vergődtek. Rémséges előadások születtek.

– *E rövid kitérő után következett a Thália Színház.*

– Kazimir Károly 1962-ben hívott a színházához, ahol tizennégy évet töltöttem: hét bő, na mondjuk inkább, jó esztendő után következett hét szűk, ezt is módosítanám: rémes, depresszióba kergető. Ahogy az ő megalomániája eluralkodott, úgy lett egyre elviselhetlenebb a színház s benne az én helyzetem.

– *A már említett József Attila-darabod bemutatójakor tehát még nem voltál a Thália tagja. Mi volt az a botrány, amire utaltál, és mindezek után hogyan szerződöttetek?*

– Aczélék rendelték meg a darabot Kazimírnál és Keresnél (aki központi bizottsági tag volt): mutassák fel tanulságot a nagy proletárköltő életét, ugyanakkor tegyék helyre a költő és Illyés Gyula kapcsolatát – mellesleg legyen egy kis fricska azért, amiért Illyés annyi borsot tör a hatalom orra alá.

Könnyű tollú s biográfiákat szerető íróknak tartottak, akinek nem jelent problémát egy József Attila-darab megírása, tehát megkaptam a feladatot. Hiú voltam, azt gondoltam, hogy mindent tudok írni valamit, ráadásul József Attila a legkedvesebb költőm (pedig rengeteg költőt szeretek) – elvállaltam. Fogalmam sem volt a háttéreseeményekről és -meg gondolásokról, s mint egy vak csirke, úgy botorkáltam bele a csapdába. Darabom nem is darab – ezt akkor is tudtam, ma meg pláne tisztában vagyok vele –, csupán kanavász, átmenet a dokumentumjáték és a költői oratórium között, különféle részletek szerkesztett folyama. Lehetőség egy előadáshoz. A megszülető produkció azonban durva módon az aczéli kívánságoknak rendelte alá a szöveget. Például Illyés Gyulát György Lacival játsztatták, aki a parasztfigurát jól hozta, de Illyés intellektusával adós maradt. A Pekár Gyula-i alkatú Kovács Karcsi alakította Babitsot – még csak nem is emlékeztetett a költőre. A gyenge darabból sértő és zagva előadás született, amely mégis elment százszor, mert az életrajzi téma divatos és vonzó volt, illetve Keres nagy személyes sikert aratott a költő szerepében. A kor ellentmondásosságát jellemzi, hogy épp e darabom közönségsikere alapján szerződtek.

Nagy vitákat váltott ki a sajtóban. Egy ideig megvédték, majd odadobtak koncul Illyéséknek. A *Rembrandt*tal megsértettem a baloldalt – amelyhez tartozónak véltem magamat –, ezzel a nép-nemzeteket. Rengeteg ankéton voltam, amelyeken állandó magyarázkodásra kényszerültem, de hiába mondtam, hogy nem akartam megbántani Illyést. Leginkább talán egy szóért hurcoltak meg. Kerestem azt a drámai fogást, amellyel érzékeltetni tudom, hogy Illyés már jobban van Flórával. Egy olyan szót adtam Illyés szájába, amit Flóra is használ, s amit József Attila könnyen fölismerhet. Ez a szó: csigavér. Illyés ilyet soha nem mondott, és nem is mondana! – hangzott a vád. Miért ne mondhatta volna, mondott ő ennél laposabbat is. Persze akadt olyan kifogás is (például a szereposztás tévedései, a proletkultosság), amely igaz volt.

Aztán Illyés és Kazimir kibékült. Amikor később a *Tüvétevéket* próbálták, megkértek, hogy hat hétig a színház közelébe se menjek, nehogy Illyéssel összefussak. Ők összecsókolóztak, én haragban maradtam. Akik Illyés mellett álltak, azok engem többet nem kööltek, tehát nagy árat fizettem, s mind a mai napig fizetek. A *Rembrandt*-ügyre már senki sem emlékszik, az Illyés-ügyre még mindig sokan. Tavaly a Beszélőben jelent meg egy cikk, amelynek szerzője szememre hányja, hogy a darabban Babits toporzékolva megtapossa József Attila versét. Elküldtem neki a darab eredeti példányának azt a lapját, amelyen ez a jelenet szerepel, hogy bizonyítsam: szó sincs erről a szövegben, ez a rendezés során került bele. A szerző válaszában közölte: nem győztem meg.

– 1970-ben a *Film, Színház, Muzsika* egy interjújában azt mondtad, hogy elsősorban írónak, aztán tanárnak, rendezőnek s végül színésznek tartod magadat.

– Most is ezt a sorrendet mondanám.

– Számításom szerint körülbelül harminc drámát írtál.

– Igen. De sajnos a jobbakat nem játsztották el. A tizenkét bemutatottból pedig csak egy-kettő vállalható ma is.

– És voltak a rádió- és tévéjátékok...

– Rengeteg rádiójátékot írtam, s azok egy részét külföldön is játsztották. E bemutatók révén már akkor is sokat utazhattam, amikor mások még alig tehették meg. Nyugat-Németországban is nyertem díjat. Darabjaimat, rendezéseimet általában realisan tudtam megítélni. A *Dániel és a krokodilok* országos pályázaton első díjat nyert, és Nyilassy Judit szép előadást rendezett belőle. Sallós Gabi játszotta a zsidó főhóst. De amilyen a szerencsém: a bemutató pont a hatnapos izraeli háború idejére esett, egyetlen kritikus látta, iszonyatosan eltárgált, s művem a büntudatos Aczél levette mősorról. Nyomtalanul elenyészett.

Egy másik díjnyertes darabom *A sziget*, amelyből Pécsen 1968-ban Dobai Vilmos csinált jó előadást. Akkor azért voltak sokan felháborodva, mert nem hivatásos író nyerte a pályázatot.

– Mi az, hogy nem hivatásos? Addigra már tucatnyi drámád született.

– Mégsem számítottam hivatásos írónak. Ez a megkülönböztetés akkoriban nagyon erősen működött. Ennek többek között egzisztenciális okai voltak, hiszen a meghívások komoly anyagi segítséget jelentettek, tehát számítani kellett a féltékenységre és a kenyérharcra. Félreértés ne essék, nem a meg nem értett ember siránkozása ez. Szerencsés vagyok, mert nagyon sok dolgot meg- és túléltem, de ez nem változtat azon, hogy mindig a pálya szélére kerültem. Próbáltam kommercialisat írni; könnyebb kezűt tudok, kommerszet nem.

– Közben játsztottál és rendeztél. Ma is jól emlékszem arra a *Godot-ra*, amely a hatvanas évek közepén revelációszámba ment (mert a mű egyáltalán látható volt), noha igen felszínes elő-

adássá sikeredett, de a te *Luckyd* – így, utólag is – érvényesnek tűnik, s 1963-ban jegyezted első rendezésedet.

– Egy amerikai szerző lágerdarabját vittem színre, jó darab volt. Aki nem átütő színész, és ír, az előbb-utóbb eljut a rendezésig. Így történt ez velem is, így lettem botcsinálta rendező.

– A kritikákban az olvasható: rendezéseid korrektek, minden a helyén van bennük, sőt, néhány előadásodról ennél elismerőbben szólnak az ítések.

– Szeretek dolgozni, nem kenek oda semmit, tisztességgel tettem a dolgomat, és soha nem hittem, hogy erős rendező lennék. Egy viszont egészen biztosan átlagon felül sikerült, azt is mondhatom, hogy kifejezetten jó volt, ez a *K-R-Ú-D-Y* a Radnóti Színházban. A színház változatot is én csináltam. Elkövettem azonban azt a marhaságot, hogy a 25. Színház *M-A-D-Á-C-H*-a után hagytam, hogy a címe formailag hasonló legyen. Az igazi baj mégsem ez volt. Amikor 1976-ban Keres mellett főrendező lettem, mi az irodalmi színházról színházról akartunk csinálni, a tanácsiak pedig folyton verseket akartak hallani a színházról, amire a közönség nem akart bejönni. Kezdetben próbáltuk a magunk útját járni, s első előadásaink – *Candide, A székesegyház* – szakmai és közönségsikert arattak. Ebbe a sorba tartozott a *K-R-Ú-D-Y* is. A nézők ott maradtak a produkciók után, leültem közéjük, a nézőtérre, beszélgettünk. Egy idő múlva azonban minden abamaradt. Nyilván én sem tudtam a szálakat úgy kézben tartani, ahogy kellett volna, de inkább a körülmények akadályozták meg a kibontakozást.

– Hogy kötöttétek össze életetek Keresrel?

– A Tháliában mindketten Kazimir áldozatai voltunk, és ez csalóka érdeklődőséget sejtetett. De a távolságtartó Keres és köztem hiányzott az összhang. Tűz és víz voltunk. Működésünk elején egyszerű kritikákat kaptunk, mégis félt, hogy ha színházat csinálunk, összeúznak bennünket. Nagyon rossz hatással volt rá egy Antal Gábor nevű újságíró. Keres amúgy sem volt határozott és következetes, de ha Antallal találkozott, mindent visszavont, amiben előzetesen megegyeztünk. Ha én egy-két munkatársunkat gyengének tartottam, rögtön felcsattant, hogy szét akarom verni a színházat. Félt, hogy igazgatók akarok lenni. Holott én beosztottnak való vagyok, nem főnöknek. Gyűlölök konfrontálódni, vitázni, akaratomat másokra erőltetni, márpedig ezekre szükség van, ha egy főrendező jól akarja végezni a dolgát. A pozícióért vállaltam, azért, hogy az történjen a színházban, amit én szeretnék. Nem ez történt. Önbizalmamat veszítettem, éreztem: napról napra butulok a hatalomtól.

És hibáztam is. A színház műsorán szerepeltek olyan estek, amelyeken nagy szí-

nészek, nagy gáziért, nagy műveket – ahogy Darvas Iván mondta: sűrű felpillantásokkal – felolvastak. Minden volt, csak művészet nem. A tanács egyik nagy hatalmú előjárónője plénum előtt kijelentette: ezeket a fölolvásokat repertoárra kellene venni. Ezt ostobaságnak tartottam, s ennek talán kicsit modortalantul és durván hangot is adtam, mondván: ezek a művészek nem a színházunk tagjai, hogyan lehet így társulatot építeni, s egyáltalán ki kíváncsi erre? Halálosan megsértődött, s ő volt a *K-R-Ú-D-Y* legádázabb ellenzője is. Indulatosságomért nagy árat fizettetett – az egész társulattal.

Tulajdonképpen boldog voltam, amikor 1986-ban megszűnt a főrendezőségem. Az persze rossz volt, amikor el kellett jönnöm a Radnóti Színházból, s főleg az bántott – s bánt ma is –, hogy senkinek nem jutott eszébe: valamicskét értek a drámához, s e tudásomat dramaturgként tudnám mások javára kamatoztatni.

– *Életed legsikeresebb része a tanítás. Tudom, hogy diákjaid a főiskolán, színházi stúdiókban, tanfolyamokon nagyon szeretnek, tisztelnek.*

– A tanítás valóban nagyon fontos nekem. Gellért Endre már 1950-ben visszahívott a főiskolára.

– *Kezdetben nem művészi beszédet, hanem színészmesterséget tanítottál.*

– Így van. A perifériára szorulást a főiskolán is megélttem, nagyon álltak mögöttem, az pedig, hogy egy idő után Kazimir volt a pártfogóm, többet ártott, mint használt. Bekövetkezett egy kritikus pillanat, amikor Ádám Ottó úgy tartott megvédhetőnek, ha nem mesterség-, hanem beszédtanár leszek, mert egyértelművé vált, hogy ezen a poszton a híresebb és sikeresebb emberek valószínűleg nálam. Új helyemen rendesen tudtam dolgozni. Baj akkor következett be, ha az osztályfőnök gyengébb személyiség volt, mint én, s a gyerekek felém fordultak.

– *Tanári füllel milyenek ítéled a mai színészek beszédét? Gyakran szenvedek attól, amit a színpadról hallok. Sok a beszédhibás, a selypegő, a nem tisztán megszólaló aktor, akiknél ritkán tapasztalom, hogy teljes szótartalom mondanának, hogy pontosan tudnák: szövegük mit jelent az elsődleges szinten túl.*

– Közkeletű szakmai vélemény szerint ha elég erős az empátia, ha megfelelő állapotban van a színész, akkor a beszéd magától jó lesz. Ez nem így van. Az igaz, hogy a nézőt elvarázsolja, ami a színpadon történik, de azt nem lehet elfogadni, hogy valaki nem beszél tisztán, érthetően. Spiró György szolnoki igazgatóként több darabomat utasította el azzal, hogy verses, kötött szövegemet a színészek nem tudják elmondani. Ez mindenképpen elgondolkodtató. Amikről beszélsz, létező problémák, de ezeken csak összehangolt összmunkával lehet segíteni, s erre nem nagyon van mód. A főiskolán sem, hát még később.

A bajok persze korábban kezdődnek. Az iskolában. A beszédet már a középiskolában tanítani kellene, hiszen a rossz és henye megszólalás általános jelenség. A fölvételin a szöveghibák száma ötven év alatt megharmincszorozódott, mert a jelentkezők többségének nincs prózai hallása. Ez ugyanis merőben más, mint a zenei hallás. Nem találkoztam olyannal, aki felismerné, ha egy számára ismeretlen versből hiányzik egy szótag. Az *s* és az *és* közötti különbséget sem hallják.

– *Kellems meglepetés legutóbbi két szereped; a Leonce és Lénában, illetve az Éjjeli menedékhelyben izgalmas karaktereket alakítottál.*

– Magyar Bálint, a Nemzeti Színház hajdani főtítkára megmondta: idős korodra leszel színész. Ha minden szereptől az élet függ, akkor nagyon nagy színésznek kell lenned, hogy ne légy görcsös. Nekem mindig bizonyítanom kellett. Amióta kevésbé, színészetem is spontánabb lett. Ebben a két szerepben – magam is úgy érzem – sikerült valamit megfogalmaznom. Ezeket borzasztóan élvezem, s úgy néz ki, hogy további feladatok is várnak.

A feloldódásban a film is sokat segített. Elég jó nyelvtudásom van – beszélek németül, angolul, olaszul, franciául –, és sok külföldi filmben szerepeltem. Érdekesnek tartanak, de ilyen élményem itthon nemigen volt. Például a Robin Williams-filmben, *A hazudós Jákobban* csupán egy kicsi szerepet, egy szegény öreg, kiszol-

gáltatott embert alakítok, de ezt tekintem harmadik jó teljesítményemnek. Ez volt először, s ezt követték az új színházi felkérések.

– *Ha jól tudom, utolsó pesti dráma bemutatód 1988-ban a Radnóti Színházban volt.*

– Írtam egy eléggé absztrakt darabot, *Az íróasztalokat*, amelyben az íróasztalok előtt és mögött ülők helyzetén, kapcsolatán keresztül a hatalom működését próbáltam megfogalmazni. Márton András és Zsótér Sándor úgy látta, hogy a darabnak, ha egyszerűsítjük és konkretizáljuk, az adott politikai légkörben létjogosultsága lenne. Darvas Iván, aki jól ismerte és szerette az eredeti művet – általában is jó véleménye volt a darabjaimról, s pártolóim közé tartozott; ez közéletünkben nem túl gyakori, itt mindenki egyedül marad a kulturális közelharcban –, mögé állt, játszott is benne, és azt mondta: kár, de ha így kerülhet színre, egye fene. Így került színre az *Andrássy út 60.* Azt hiszem, az eredetinek – amely akár ma is érvényes lenne – így is számos értéke megmaradt.

– *Azóta nem volt bemutatód sem Pesten, sem vidéken.*

– Nem volt. A *Cabare Hungáriából* Veszprémben felolvasószínpadi bemutatót tartottak. Az utóbbi évek legjelentősebb eredménye a *Másodszor is Mohács*, amely az esztergomi–székesfehérvári millenniumi drámapályázaton kapott díjat, s úgy hallom, hogy Vas Zoltán Iván szeretné bemutatni, a költségek több mint felét már össze is szedte.

Egészen biztos vagyok benne, hogy darabjaim – a jobbik még fiókban vannak – egyszer színre fognak kerülni. Nálam nagyobb emberek közül is hányan vannak, akik életükben nem láthatták drámáikat színpadon. A színházak ugyanabból a szűk kínálatból választják ki a műsorra kerülő darabokat, a dramaturgok között ugyanaz a néhányszor tíz cím forog. Most nem vagyok benne a forgásban, de ez csak átmeneti állapot. Most nehéz a helyzet, mert kimondottan a pártállamból ismerős nézetek és módszerek köszönnek vissza, s egyre gyakrabban tapasztalom, hogy egy ideológia megtámasztása miatt a nem jóról azt mondják, hogy jó. Okos emberek megírják az igazságot, de semmi foganatja, diletáns dolgokat is polcra emelnek.

– *Egészen kipirultál. Így tudsz dühöngeni, te, akit csak visszafogottnak, mosolygósnak láttalak?*

– Mindig mindent igyekeztem önfegyelemmel elviselni. Ez az Achilles-sarkam, tudom, ez nem jó.

– *Ez is közrejátszott abban, hogy partvonalon voltál, vagy ott levőnek érezted magadat?*

– Nagymértékben én is hibás vagyok, amiért elmulasztottam, hogy lépjek, vagy idejében lépjek.

– *Nincs ebben kis kényelmesség is?*

– Inkább a szüleim iránti rendkívül erős szeretet játszott szerepet abban, hogy például nem mentem vidékre. Pedig 1950-ben két izgatott minisztériumi elvtársnő gyözködött, hogy legyek Kecskeméten igazgató. Ha azt akkor elvállalom, másként alakul az életem – nem jobban, másként. De elképzelhetetlennek tartottam, hogy ne a szüleimmel éljek. Persze döntésemben közrejátszhatott a kényelem is. Sokat szerepeltem a rádióban, jól tudtam blattolni, s mivel még nem volt magnó, a hibátlanul olvasó emberek nagyon jól kerestek. Mindennek semmi köze nem volt a művészethez. Ha művészként gondolkodom, akkor a kecskeméti igazgatóságot el kellett volna vállalnom. De akkor én még minden szempontból éretlen voltam. Különben is, nyolc hajdani vidéki meg dali társulati igazgató volt a társulatban, akik pokollá tették az életet – utólag így igazolom magamnak, hogy semmit se tudtam volna csinálni. Velenczey Pista ment le, egy év alatt megették.

Talán mégis élni kellett volna a lehetőséggel, s nem fedezékbe vonulni. Ezt a hibát akkor sem háríthatom át másra, ha életem alakulását nagyon nagy mértékben befolyásolták a körülmények. Tudok tehát dühös lenni, és tudok hibázni. Nem voltam elégszer dühös. Többször kellett volna küzdenem.

AZ INTERJÚT KÉSZÍTETTE: NÁRAY ISTVÁN